

تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)

دوره ۱۵، شماره ۵۷، پاییز ۱۴۰۲، صص ۱۴۰-۱۵۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۹/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۱

(مقاله پژوهشی)

DOI: [10.30495/dk.2021.1916788.2148](https://doi.org/10.30495/dk.2021.1916788.2148)

خوانش مرزبان‌نامه طبق نظریه تبادلی پیتربلاو

خدیدجه محمودی^۱، دکتر حسین منصوریان سرخگره^۲، دکتر حسین پارسایی^۳

چکیده

پیتربلاو یکی از نظریه‌پردازان مکتب مبادله بود که تلاش داشت نظریه‌ای را بیرواند که تلفیقی از رفتارگرایی و واقعیت‌گرایی اجتماعی باشد. هدف بلاو، فهم ساختار اجتماعی بر پایه تحلیل فراگردهای اجتماعی حاکم بر روابط میان افراد و گروه‌ها بود. تأکید بلاو بر فراگرد تبادل است که به نظر او بیشتر رفتارهای بشری را جهت می‌دهد و بر روابط میان انسان‌ها و نیز روابط گروه‌ها تسلط دارد. بررسی آثار نویسندگان در هر عصر و دوره‌ای و در هر ملتی، بیانگر نوع نگاه و اندیشه آن‌ها نسبت به محیط اطراف و مسائل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... است. در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه منابع کتابخانه‌ای نگاشته شده است؛ داستان‌های مرزبان‌نامه، به عنوان یکی از آثار داستانی ادب کلاسیک، از منظر نظریه تبادلی اجتماعی بلاو، مورد بررسی قرار خواهند گرفت تا به این پرسش پاسخ داده شود که شخصیت‌های داستانی در دو گروه رعیت و پادشاه، در این اثر در طی چه فرایندی از مبادلات اجتماعی در مقابل یکدیگر، رفتار خود را جهت می‌دهند؟ نتایج حاکی از آن است که از نگاه نویسنده این اثر داستانی، تصاویر گوناگونی از رفتار اجتماعی شخصیت‌ها به عنوان افراد یک جامعه آشکار می‌شود که ساختار مبادله، باعث سامان‌دهی آنها گشته است؛ سامان‌هایی نیرومند که هرچند در سطح فردی نمایان است، اما در ورای آن، یک ساختار قدرتمند نهفته است که خود را در فراگرد مبادله میان اعضای جامعه نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی: نظریه تبادلی، فراگرد اجتماعی، پادشاه و رعیت، پیتربلاو، مرزبان‌نامه.

^۱ دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد قائم شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم شهر، ایران.

kh.mahmoudi18@gmail.com

^۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد قائم شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم شهر، ایران. (نویسنده مسؤل)

h.mansoorian01@yahoo.com

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد قائم شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم شهر، ایران.

h.parsaei@qaemiau.ac.ir

مقدمه

نگاهی گذرا به تاریخ نشان می‌دهد که زندگی بشر در جوامع مختلف، همیشه بر اساس مجموعه‌ای از قواعد و مناسبات معین، نظم و نسق یافته و می‌توان همواره آن را واجد سبک و اصولی خاص دانست. با گذشت زمان، هرچه جامعه به سمت جلوتر پیش می‌رود، دیدگاه افراد در عرصه‌های مختلف به دلیل افزایش تبدلات اجتماعی و ارتباطی تغییر می‌یابد. بنابراین، انسان همواره در طول تاریخ، برای بهره‌وری بیشتر در زندگی، نه تنها باید خود را با محیط اجتماع همگام سازد و به شیوه‌های مختلف با آن سازگار شود، بلکه باید پیش از آن که محیط، جهت‌دهندهٔ دنیای او شود، خودش جهت حرکت آن را مشخص نماید. برای رسیدن به اهداف اجتماعی، قبل از هر چیز باید پایه‌ها و ارکان جامعه را مستحکم ساخت تا جامعه‌ای متحد تشکیل شود.

در قرون اخیر، بررسی جامعه‌شناسانهٔ آثار ادبی از دیدگاه‌های مختلف، از جمله مباحثی است که توجه اندیشمندان حوزهٔ جامعه‌شناسی را به خود جلب کرده است و همواره از اهمیت فراوانی برخوردار است. یکی از این موارد، «نظریهٔ مبادلهٔ اجتماعی» یا «نظریهٔ تبادلی» پیتر بلاو است. پیتر بلاو در سال ۱۹۶۴ میلادی با انتشار کتاب «مبادله و قدرت در زندگی اجتماعی»، نظریهٔ خود را معرفی کرد. طبق این نظریه، سطح ارتباط افراد یکسان نیست، بلکه یک ارتباط دوسویه بین افراد وجود دارد و برخی در مقام فرودست و برخی در مقام بالادست جای می‌گیرند. در این پیوند اجتماعی و مبادله، تمامی افراد دارای پاداشی می‌شوند که به واسطهٔ این پاداش، پیوند اجتماعی خود را محکم‌تر می‌کنند تا هرگز پاداش به دست آورده را از دست ندهند و همواره این پاداش برای آنها باقی بماند. در مقابل اگر این افراد به عنوان اعضای جامعه، در فرآیند مبادلات، هیچ پاداشی در مقابل کنش خود دریافت نکنند، رشتهٔ پیوند آنها سست شده و هرگز خواستار ادامهٔ این مبادله نمی‌شوند.

ادبیات و اجتماع از گذشته تا به امروز رابطهٔ نزدیکی با هم داشته‌اند و ادبیات در حقیقت بازتاب تحولات و اتفاقات جامعه است. ادبیات به دو نوع منظوم و منثور تقسیم می‌شود. ادبیات روایی، یکی از انواع ادبیات منثور است که در این پژوهش، با اثر معروف «مرزبان‌نامه» مورد توجه قرار گرفته است. روایت، در جامعه و در خلال زندگی و مسائل اجتماعی در جریان

است. در واقع این نویسنده است که با کمک تلفیق عناصر داستانی مناسب، روایات را در بستر یک اثر ادبی قرار می‌دهد.

مرزبان‌نامه یکی از آثار مشهور و مصنوع فارسی است که در سده ششم هجری توسط سعدالدین وراوینی نوشته شده است. مرزبان‌نامه کتابی به زبان مازندرانی بوده که سعدالدین وراوینی آن را از زبان طبری به فارسی دری برگردانیده است. این کتاب در نه باب و به تقلید از کلیله و دمنه نصرالله منشی نوشته شده است. در واقع، نویسنده کتاب از زبان حیوانات و به طور غیرمستقیم و با توجه به اوضاع سیاسی و اجتماعی، نکاتی پندآموز در زمینه اصول کشورداری و دیگر مسائل را به پادشاهان زمان خود گوشزد می‌کند. البته این روش در میان هندی‌ها و ایرانی‌ها رواج داشته است که در ایران پس از اسلام نیز ادامه یافت. مبنای اصلی کتاب، پادشاه است و نویسنده در خلال داستان‌ها و حکایات، سعی می‌کند تدابیر مدیریتی خود را به او نشان دهد. گوناگونی موضوع باب‌های این کتاب، نمودار سودمندی‌های فراوانی است که مطالعه آنها منجر می‌شود تا خواننده به شناخت دقیقی از اوضاع و احوال اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، دینی، علمی و مدیریتی آن عصر دست یابد.

با توجه به اینکه جامعه در هر عصری، نقش بسزایی در شکل‌گیری مقام و جایگاه فکری، اقتصادی، اجتماعی و ... در افراد دارد، انتقادات می‌تواند مسیری را برای بهتر شدن اوضاع و احوال آن جامعه در دهه‌ها و سده‌های بعدی فراهم نماید. از آنجایی که رویکردهای علمی در ابعاد مختلف روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و ... هنوز به‌طور فراگیر، ارتباط خود را با ادبیات مستحکم نکرده‌اند، این پژوهش می‌تواند راهگشای پژوهش‌های دیگر در عرصه داستان‌نویسی باشد.

در این پژوهش، نگارنده می‌کوشد تا رفتار اجتماعی شخصیت‌های داستانی در دو گروه رعیت و پادشاه در مرزبان‌نامه را طی مبادلات اجتماعی‌شان با یکدیگر مورد بررسی قرار دهند تا با خوانش «بلاوی» این اثر کلاسیک داستانی؛ انگیزه جهت‌گیری‌های رفتاری این شخصیت‌ها در مسیر تعاملات‌شان با مفاهیمی چون پادشاه، تمایز، سازمان‌یافتگی و دگرگونی را مشخص کند و در پی پاسخ به این پرسش است که شخصیت‌های داستانی در دو گروه رعیت و پادشاه، در این اثر در طی چه فرایندی از مبادلات اجتماعی، در مقابل یکدیگر رفتار خود را جهت می‌دهند؟

پیشینه تحقیق

با وجود آثار متعددی که پیرامون مرزبان‌نامه نگاشته شده است، تا به حال اثری در باب بازتاب نظریه پیتربلاو بر این اثر داستانی صورت نگرفته است. از جمله این آثار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- زهره مسیحی و حمید رضایی (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی و مقایسه امثال فارسی و عربی در مرزبان‌نامه»، گاهنامه پژوهشی دانشگاه پیام نور استان چهارمحال و بختیاری؛ ریشه‌های مثل‌های عربی مرزبان‌نامه را مورد بررسی قرار داده و گونه‌های مشابه آن را در زبان فارسی عرضه کرده اند.

- کامبیز کاظمی (۱۳۹۷) در پایان‌نامه «تحلیل داستان‌های مرزبان‌نامه بر اساس اصول مکتب مینیمالیسم»، به این نتیجه می‌رسد که تقریباً بیست و پنج مورد از داستان‌های مرزبان‌نامه با ساختار داستان‌های ساده و کوتاه تطبیق‌پذیر است. ایجاز، سادگی، اندیشه‌محوری، شخصیت‌های محدود و غیره از جمله ویژگی‌های مشترک در آن به شمار می‌رود.

مقاله‌های دیگری همچون موضوعات زیر نیز وجود دارد که برای اختصار فقط به ذکر نام آن‌ها اشاره و از شرح آنها پرهیز می‌کنیم.

۱. علیرضا تایوغ (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان «مقایسه ویژگی‌های سبکی روضه‌العقول و مرزبان‌نامه»، ششمین همایش ملی متن‌پژوهی ادبی نگاهی تازه به ادبیات داستانی معاصر.
۲. علیرضا افراسیابی (۱۳۸۲) در مقاله «مرزبان‌نامه، نکته‌های تازه پیرامون تألیف و ترجمه و تحریر روضه‌العقول، محمد غازی ملطیوی و مرزبان‌نامه سعدالدین وراوینی»، نشریه آینه میراث.
۳. حمید رضایی و معصومه قاسمی (۱۳۹۱) در پژوهش «بررسی و مقایسه عناصر داستان در مرزبان‌نامه روضه‌العقول»، همایش سراسری انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران.
۴. شهرام احمدی و دیگران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی همسانی‌های سبکی کلیله و دمنه دو مرزبان‌نامه»، دومین همایش ملی متن‌پژوهی ادبی.

روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی بوده و بر پایه منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی صورت گرفته است.

مبانی تحقیق

نظریه تبادلی

«بازتاب مباحث اجتماعی، از جمله رفتار اجتماعی شخصیت‌ها در داستان‌های هر نویسنده می‌تواند دریچه‌ای از وضعیت افراد اجتماع آن دوره را در برابر مخاطبان بگشاید» (ترابی، ۱۳۸۳: ۲۶). «نظریه مبادله اجتماعی» یا «نظریه تبادلی» پیتر بلاو، یکی از مباحث جامعه‌شناسی است که با افزایش دامنه ارتباطات و تعاملات اجتماعی در دهه‌های اخیر، بسیار مورد توجه حوزه‌های مختلف علمی قرار گرفته است. یکی از این حوزه‌ها، ادبیات داستانی است.

اگر بخواهیم به طور کلی یک چارچوب از این نظریه را به طور خلاصه ارائه دهیم؛ این است که هر کاری که انسان‌ها در زندگی انجام می‌دهند، نوعی فعالیت مبادله است که هدف‌شان در این فعالیت، رسیدن به حداکثر سود است. در واقع، انسان‌ها دارای آرزوها و عقایدی هستند که بر اساس آن و همچنین امکانات مادی و معنوی که در اختیار دارند تصمیم می‌گیرند که به کدامین فعالیت مبادله دست بزنند که برای‌شان بیشترین سود و منفعت را به همراه داشته باشد. طبق دریافت و اهدای همین سود و پاداش است که تمایز در گام دوم رقم می‌خورد و عاملی برای ایجاد تحولات و دگرگونی می‌شود زیرا اندیشه بلاوی مبتنی بر چهار گام اساسی است که باید در رفتار افراد جامعه طی فرایند مبادلات روشن گردد که عبارتند از: «تبادلات شخصی میان مردم، تمایز در مقام و منزلت افراد، سازمان‌یافتگی و مشروعیت، بروز تحولات و دگرگونی» (ریترز، ۱۳۸۶: ۴۵۵-۴۵۶).

فراگرد اجتماعی

«پیتر بلاو (۲۰۰۲-۱۹۱۸) یکی از نظریه‌پردازان مکتب مبادله است که تلاش داشت نظریه‌ای را پپروراند که تلفیقی از رفتارگرایی اجتماعی و واقعیت‌گرایی اجتماعی باشد» (همان: ۴۳۴). «هدف بلاو، فهم ساختار اجتماعی بر پایه تحلیل فراگردهای اجتماعی حاکم بر روابط میان افراد و گروه‌ها است. به‌زعم وی مسأله اصلی این است که چگونه زندگی اجتماعی در قالب ساختارهای بیش از پیش پیچیده هم‌گروهی میان انسان‌ها سازمان می‌گیرد. تأکید بلاو بر فراگرد تبادل است که به نظر او، بیشتر رفتار بشری را جهت می‌دهد و بر روابط میان انسان‌ها و نیز روابط گروه‌ها تسلط دارد.

بلاو، مبادله را یک جریان اجتماعی می‌داند؛ که ریشه در جریان‌های اولیه روان‌شناختی دارد؛ که بسیاری از پدیده‌های پیچیده از قبیل ساخت و سازمان اجتماعی از آن ایجاد شده است. تمایل اصلی بلاو در تبیین همه امور اجتماعی از دریچه مبادله است و همه رفتارها مانند مبادله تبیین می‌شود» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱: ۲۵۸).

پادشاه و رعیت

در جوامع اجتماعی مختلف، دو گروه در مقابل هم قرار دارند: پادشاه در مقام بالا و رعیت در مقام پایین. پادشاه یا طبقه فرادست، یک طبقه اجتماعی است که تقریباً تعداد کمی از افراد و خانواده‌ها را در برمی‌گیرد. آن‌ها دارایی‌های بیش‌تری نسبت به سایر طبقات دارند. این افراد از نفوذ و قدرت بسیاری در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، آموزشی، فرهنگی، اجتماعی و زمینه‌های دیگر برخوردار می‌باشند.

در مقابل آن، رعیت در مقام پایین قرار دارد و گروهی از افراد هستند که تحت فرمان پادشاه و راعی باشند.

پیتر بلاو

«پیتر مایکل بلاو در هفتم فوریه سال ۱۹۱۸ در وین اتریش به دنیا آمد. در ۱۹۳۹ به ایالات متحده مهاجرت کرد و در سال ۱۹۴۳ شهروند این کشور شد. او در ۱۹۴۲ از کالج نه‌چندان معروف الم هِرست ایلینویز درجه لیسانس خود را گرفت. جنگ جهانی دوم باعث قطع تحصیل او شد و در نتیجه به ارتش ایالات متحده پیوست و در آنجا مفتخر به اخذ ستاره برنز شد. بعد از جنگ، تحصیلاتش را پی گرفت و در سال ۱۹۵۲ با گرفتن درجه دکترا از دانشگاه کلمبیا، آن را تکمیل کرد» (ریترز، ۱۳۸۶: ۵۷۵). «در سال ۱۹۶۸ از انجمن جامعه‌شناسی آمریکا جایزه ساروکین را برای کتاب مشترکش با اوتیس دادلی با عنوان «ساختار اشتغال در امریکا» دریافت کرد» (دیلینی، ۱۳۸۸: ۴۱۱). «از سال ۱۹۷۰، بلاو استاد جامعه‌شناسی در دانشگاه کلمبیا بوده، و از ۱۹۷۹، در دانشگاه ایالتی نیویورک در شهر آلبانی مقام استاد ممتاز را داشته است. وی در دوازدهم مارس ۲۰۰۲ از دنیا رفت» (ریترز، ۱۳۸۶: ۵۷۵).

مرزبان‌نامه

مرزبان‌نامه یکی از آثاری است که توسط سعدالدین وراوینی نوشته شده است. «وراوینی خود در این کتاب معترف است که اصل کتاب به زبان فارسی قدیم طبری توسط شخصی به نام

«مرزبان ابن رستم» نوشته شده و آن را به نثر مصنوع درآورده است» (انصاف‌پور، ۱۳۸۲: ۳۰). اصل این کتاب به دست محمد بن غازی ملطیوی نیز افتاده و نام آن را روضه‌العقول نهاده است. تاریخ تألیف مرزبان‌نامه بسیار قدیمی‌تر از چیزی است که تصور می‌شود. بر اساس متن خود مرزبان‌نامه و راویینی و شواهدی در قابوس‌نامه، «این کتاب در سده چهارم توسط مرزبان ابن رستم تألیف شده است» (عنصرالمعالی، ۱۳۸۵: ۲۷۱). «اصل این کتاب مربوط به ایران قبل از اسلام است و مرزبان ابن رستم آن را از فارسی میانه به فارسی دری برگردانده است» (رضایی، ۱۳۸۹: ۵۰). مرزبان‌نامه، آن‌چنان که سعدالدین و راویینی در ابتدای ترجمه خود آورده است، کتابی بوده «به زبان طبرستان و پارسی قدیم باستان» (وراویینی، ۱۳۸۷: ۱۰). «در این کتاب ارزشمند که داستان‌هایی از زبان حیوانات، دیوان و انسان‌هاست» (صفا، ۱۳۸۳: ۱۱۴)، شکل حکومت، تقسیمات کشوری و حتی القابی که آل باوند برمی‌گزیدند بر مبنای روش پادشاهان ساسانی و به خصوص انوشیروان بود.

بحث

پتر بلاو در نظریه مبادله اجتماعی به مسأله قدرت در این مبادله توجه دارد. مبادلات و همچنین روابط قدرتی که از آنها ناشی می‌شود، نیروهایی را تشکیل می‌دهد که علاوه بر زمینه‌های هنجارمند یا ارزشی محدودساز یا نیروبخش، باید فی‌نفسه مورد مطالعه قرار بگیرند. هنگامی که شخصی قدرتی بر دیگری اعمال می‌کند، هر مقدار که خود او متمتع می‌شود، دیگری باید هزینه آن را پردازد. این امر، ضرورتاً بدین معنا نیست که روابط اجتماعی به منزله بازی‌ای است که نتیجه آن صفر است؛ بلکه بدین معناست که «افراد ذی‌نفع، گرچه از تبادل خود سود می‌برند، اما نفع برابر به دست نمی‌آورند؛ زیرا در این نوع مبادله، بعضی بیشتر منتفع می‌شوند و در مقابل، برخی هزینه‌های بیشتری را متقبل می‌شوند» (توسلی، ۱۳۸۰: ۴۱۹). به عنوان مثال؛ در بازی فوتبال، شادی اعضای تیم پیروز، معادل ناکامی تیم بازنده است. به‌طور خلاصه، پاداشی که افراد از یک هم‌نشینی اجتماعی به دست می‌آورند، مستلزم بهایی است که دیگران به این موضوع می‌دهند. در واقع، افراد با یکدیگر هم‌نشینی می‌کنند و همه از آن بهره‌مند شوند، اما همه به یک اندازه نفع نمی‌برند و با بهایی که برای آن می‌پردازند، به یک اندازه سهم نیستند.

طبق نظریه مبادله پیتر بلاو، هر کاری که انسان‌ها در زندگی انجام می‌دهند نوعی فعالیت مبادله محسوب می‌شود که هدف‌شان در این مبادله، رسیدن به سود است. در واقع، انسان‌ها دارای آرزوها و عقایدی هستند که بر اساس آن و همچنین امکانات مادی و معنوی که در اختیار دارند تصمیم می‌گیرند که به کدامین فعالیت مبادله دست بزنند که برای‌شان بیشترین سود و منفعت را به همراه داشته باشد.

گام اول: تبادل بین فردی

«انسان‌ها بنا به دلایلی جذب یکدیگر می‌شوند و گروه‌های دو یا چند نفری تشکیل می‌دهند، زمانی که پیوندها برقرار شد، شروع به مبادله می‌کنند که این مبادله سود و پاداش به همراه خود دارد. این پاداش‌ها می‌تواند مادی یا معنوی باشد. پاداش‌های مادی مانند پول و کار جسمانی و حقوق. پاداش معنوی نیز مانند عشق و محبت و احترام در روابط اجتماعی» (ریترز، ۱۳۸۶: ۴۳۶).

گام دوم: تمایز در مقام و منزلت

«از آنجایی که انسان‌ها نمی‌توانند پاداش‌های برابری به یکدیگر بدهند، در نتیجه در مقام و منزلت و قدرت افراد تمایز ایجاد می‌شود؛ یعنی آن کسی که پاداش بیشتری داده منزلت بیشتری را نزد اعضای گروه پیدا می‌کند» (همان).

گام سوم: سازمان‌یافتگی و مشروعیت

«هرگاه طرفی به چیزی از آن دیگری نیاز داشته باشد و آن دیگری به او کمک بکند، اما او نتواند چیز قابل مقایسه‌ای برای جبران به طرف مقابل ارائه دهد، حق بیشتری جهت محکوم و سرکوب کردن طرف مقابل دارد» (همان: ۴۳۶-۴۳۷).

گام چهارم: دگرگونی در نتیجه مخالفت

«از آنجایی که میان دو گروه رهبران و پیروان تمایز گریزناپذیری وجود دارد، لازمه مشروعیت و سازمان‌یافتگی است که در صورت عدم دریافت پاداش، زمینه برای اختلاف و کشمکش رهبران و پیروان در داخل سازمان فراهم آید که این عامل منجر به دگرگونی می‌شود» (همان).

طبق این چهار گام، پیتر بلاو برای فهم فرهنگ، انسان‌ها را مجبور به درک افکار و ارزش‌ها نمی‌داند، بلکه آن‌ها را در مقام شیء‌وارگی به درک پدیده‌هایی چون خسارت و پاداش نیازمند

می‌داند.

در خوانش مرزبان‌نامه بر طبق نظریه مبادله اجتماعی، «بلاو، همه رفتارهای افراد را از دریچه شیء‌وارگی و بر مبنای یک مبادله می‌نگرد» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱: ۲۵۷).

در مرزبان‌نامه، دو گروه در مقابل هم قرار دارند: پادشاه در مقام بالا و رعیت در مقام پایین. انسان‌ها در مقام فرودست همواره می‌کوشند تا رفتارهایی را که به پادشاه منتهی می‌شود را در کنش‌های متقابل خود با مقام فرادست جستجو کنند. آنها در طی این مبادلات دوطرفه، در جستجوی حداکثر سود یا بالاترین پاداش و حذف هرگونه خسارت و زیان هستند. فراگردی که متضمن این شروط جهت به‌دست آوردن حداکثر سود و حداقل خسارت باشد را مبادله می‌گویند. واحد اصلی تحلیل در مبادله، روابط زودرروی افراد است. در اندیشه پیتر بلاو، هر فرد در تعامل با دیگری (رابطه شاه و رعیت) در محدوده یک اجتماع، چهار گام را پشت سر می‌گذارد که هر گام را در اثر مرزبان‌نامه بازتاب خواهیم داد:

گام اول: تبادلات شخصی یا مبادلات فردی میان مردم

انسان‌ها در این مرحله، گروه‌های دو و یا چند نفری تشکیل می‌دهند و سپس شروع به مبادله می‌کنند که این مبادله، سود و پاداشی به همراه خود دارد. در این مرحله باید آگاهی‌بخشی اجتماعی در طی مبادلات صورت گیرد و این عمل، تنها از طریق تبادلات بین فردی انجام می‌شود تا منجر به دگرگونی و تحول اجتماعی شود.

در مرزبان‌نامه، جامعه‌ای که نویسنده متصور شده است، به منزله فراگرد مبادله است که در گام نخست، شخصیت‌ها در آن، طی فرایند هم‌گروهی، دست به مبادله می‌زنند و این مبادلات بین شخصیت‌ها، خود پیش‌شرطی را برای کنش‌های متقابل بیشتر فراهم می‌آورد.

یکی از اصلی‌ترین اهداف نگارش مرزبان‌نامه، آموزش لزوم رابطه میان پادشاه و رعیت و نتایج مهم این نوع مبادله در امر کشورداری است. بدین ترتیب، نویسنده شیوه برقراری پیوند میان رعیت و پادشاه را در ابعاد مختلف و از زوایای گوناگون به تصویر می‌کشد. آزادی بیان رعیت در مقابل پادشاه در داستان‌های «شیر پرهیزگار و خرس جاهل» (وراوینی، ۱۳۸۷: ۴۵۲)، «عقاب شکارگر و آزادچهر» (همان: ۵۳۸)، «مفاوضه ملک زاده با دستور» (همان: ۳۰) و مواردی دیگر از این قبیل که در داستان‌های مرزبان‌نامه به وفور دیده می‌شود؛ همگی نوعی رفتار

اجتماعی افراد را در دو جناح (رعیت و پادشاه) نشان می‌دهد که افراد طی مبادلات فردی با یکدیگر، منجر به بروز تحولات اجتماعی مختلف در مسیر داستان می‌شوند. طبق عقیده بلاو، این مبادله سود و پاداشی به همراه دارد. مثلاً انواع پاداش غیرمادی مانند محبت و احترام در رابطه‌های میان رعیت و پادشاه و همچنین پاداش مادی مثل اهداء و یا دریافت صله و پاداش بین این دو جناح. «پاداش‌هایی که بین افراد رد و بدل می‌شود می‌تواند درون‌ذاتی باشد؛ مثل عشق، محبت و احترام یا برون‌ذاتی باشد مثل پول و ... افراد همیشه نمی‌توانند پاداش برابر به یکدیگر بدهند.» (ترنر، ۱۳۷۲: ۳۵۹-۳۶۲).

گام دوم: ایجاد تمایز در قدرت و منزلت

طبق اعتقاد بلاو، در یک اجتماع و یا گروه، برخی در مقام فرودست و برخی دیگر در مقام فرادست قرار می‌گیرند. در هر گروه، برخی ممکن است پاداش‌های بیشتری را جهت جذب در همان گروه ارائه دهند (مانند پادشاه) و در نتیجه، جذاب‌تر باشند.

در مرزبان‌نامه، پادشاه کسی است که در این میان به عنوان فردی معرفی می‌شود که در طی مبادلات اجتماعی با سایر افراد جامعه، پاداش‌های بیشتری می‌دهد. بنابراین، احتمال اینکه قدرتمندتر باشد، زیاد است و آنهایی که توانایی کمتری در جذب دارند و به عبارتی پاداش کمتری می‌دهند، در گروه زیردست قرار می‌گیرند مانند رعیت و طبقات پایین‌تر از پادشاه. در این مرحله است که تمایز در منزلت و قدرت به وجود می‌آید:

«پادشاهان برگزیده آفریدگار و برآورده پروردگارانند و آنجا که مواهب ازلی قسمت کردند و ولایت و رج الهی به خرج رفت، اول سایه همای سلطنت بر پیغمبران افتاد، پس بر پادشاهان، پس بر مردم دانا» (وراوینی، ۱۳۸۷: ۳۶).

«هنج گفت: پادشاهان به تأیید الهی و عقل توفیقی مخصوصند و زمام تصرف در مصالح و مفاسد و مسرّات در دست اختیار ایشان بدان جهت نهاده‌اند که دانش ایشان به تنها از دانش همگان علی‌العموم بیش باشد» (همان: ۳۴۳).

اساساً کتاب مرزبان‌نامه با صحنه مرگ پادشاه طبرستان و پادشاهی پسر بزرگ‌تر (موروثی بودن قدرت و منزلت شاهی) آغاز می‌شود، اما در نوع دیگر دستیابی به پادشاهی که البته موردی استثنایی و جالب توجه است، انتخاب پادشاه به وسیله مردم است:

«شهریار گفت: به زمین بابل رسمی قدیم و قاعده‌ای مستمر بود که زمام عزل و تولیت پادشاه به دست رعیت بودی. هروقت آن را که خواستندی و قرعه اختیار برو افتادی، به پادشاهی نشان‌دندی، و چون خواستندی معزول کردندی. یکی را به پادشاهی نشانده بودند و هر آنچه به تعظیم و تفضیم کار و ترویج بازار او بازگردید، به جای آوردند، دوستی دولت او چون دل در سینه و نور در دیده گرفته تا هرچه بایست از اسباب فراغت و آسانی و تمتع و کامرانی جمله او را ساخته کردند. روزی چنان‌که عادت ایشان بود برو متغیر شدند و تغییر پادشاهی او کردند و دیگری را بر جای او بنشانند...» (همان: ۳۷۰).

در واقع در این موارد، اعطای قدرت و امنیت به جامعه، نوعی پاداش از جانب پادشاه به رعیت محسوب می‌شود که رعیت را به انتخاب شاه ترغیب می‌کند و با وجود این قدرت است که رعیت احساس امنیت کرده و با کسب این پاداش، خود را در مرتبه نازل‌تر و پادشاه را در مقام بالاتر انتخاب می‌کند و از این نوع تمایز راضی است.

گام سوم: مشروعیت و سازمان‌یافتگی

طبق اندیشه بلاو، هرگاه طرفی به چیزی از آن دیگری نیاز داشته باشد و آن دیگری به او کمک کند اما او نتواند چیز قابل مقایسه‌ای برای جبران به طرف مقابل ارائه دهد، چهار حالت به وجود می‌آید:

(الف) انسان‌ها می‌توانند به‌زور یکدیگر را وادار به کمک کنند؛ یعنی در یک فرصت دیگر از او بخواهم کمک مرا بپذیرد هرچند بدان نیاز نداشته باشد.

(ب) می‌تواند برای رفع نیازشان به منبع دیگری رجوع کنند؛ یعنی از شدت شرمندگی دیگر از فرد موردنظر کمک نخواهند و به سراغ فرد دیگری بروند.

(ج) آن‌ها می‌توانند بدون آن چیزی که از دیگری به دست آورند، گلیم‌شان را از آب بیرون بکشند.

(د) آن‌ها می‌توانند خودشان را تابع دیگران سازند و اینکه آن کسی که خودشان را تابع او ساخته‌اند هروقت از آن‌ها بخواهد کاری برایش انجام دهد. بنابراین، حق اعتراض و محکوم کردن در هر چهار مورد، به دست طبقه محروم است.

طبق عقیده بلاو در مرزبان‌نامه، در رابطه‌ای که میان مقام فرودست (مردم عادی) و فرادست (پادشاه) برقرار است، هرچه هنجارهای مشروع از طرف پادشاه کمتر تحقق یافته باشد، طبقات

فرو دست جامعه حق دارند که به عنوان گروهی که در طرف محروم قرار دارند، دست به محکوم کردن طبقات بالادست که اکنون نقض هنجار می‌کنند داشته باشند. مهم‌ترین داستان ذکر شده در مرزبان‌نامه که فصل جدیدی را در مسائل مربوط به مشروعیت در دوره باستان گشوده و از این جهت بسیار حائز اهمیت است، داستان زیرک و زروی است. در این داستان طولانی که تقریباً یک ششم مرزبان‌نامه را به خود اختصاص می‌دهد، با چگونگی تشکیل دولت به وسیله سگی به نام زیرک مواجهیم. زیرک (مقام فرادست: طبق اندیشه بلاو) با حمایت و تشویق بزوی به نام زروی قانع می‌شود که برای تشکیل حکومت تلاش کند. در ابتدای کار، تأکید اصلی بر «توانستن» و «همت» است؛ چنان‌که از زبان زروی آمده است:

«رای آنست که چون تو می‌توانی که خود را از پایه کهنتری به درجه مهتری رسانی و از صف‌النعال فرمان‌بری به صدر صفة فرمان‌دهی رسی، به نزالت این مقام رضا ندهی و چشم بر مطارح رفعت نهی و دواعی همت بر آن گماری که زمام پادشاهی بر سباع و سوایم این دشت در دست گیری ...» (همان: ۲۵۲).

در فقره مهمی از این داستان طولانی، خرگوشی که از ذکاوت و هوشی فوق‌العاده برخوردار است، به قبول پادشاهی زیرک از جانب بقیه جانوران اعتراض می‌کند و زیرک را فاقد لیاقت ذاتی و نَسَب لازم برای پادشاهی می‌داند و در نتیجه در مقام فرو دست، دست به محکومیت مقام فرادست می‌زند و پادشاه را محکوم می‌کند:

«او در گوهر خویش چنان ناقص افتاده است که صاحب شریعت دهان زده او را از روی استنکاف به هفت آب و خاک شستن فرماید و جلد او به هیچ دباغت حکم طهارت نگیرد و رذیلتی که در آب و گل و طینت او سرشته‌اند به هیچ فضیلتی زایل نشود» (همان: ۳۰۷).

در داستان «عقاب شکارگر و آزادچهر» پرنده دانایی مشاهده می‌شود که پادشاه و نقایص حکمرانی او را مورد انتقاد قرار داده است:

«زینهار ای پادشاه، اینجا که نشسته‌ای گوش به خود بازدار، که اگر چه بر قلعه‌ای متمکنی که نبض او با قله گردون مقابل است، قاروره دعوتی که سحرگاه اندازند باز ندارد. مثل واتقوا من مجانیق‌الضعفا، تندییر و تحذیریست که ساکنان اعالی معالی را می‌کنند، اگر وقتی شهباز سلطنت را زنگل نشاط بجنبد و شست چنگل در قبضه شکارانداز سخت کند ... چاوشان موکب عزیمت را وصیت ادخلوا مساکنکم فراموش نباشد تا بچگان خرد پرنندگان که در بیضه ملک تو هنوز

نیرووریده‌اند و زیر جنحه حمایت تو نبالیده‌اند، از مواطی لشکر و مخاطی حشر پای مال قهر نگردند...» (همان: ۵۳۸).

بنابراین، از آنجایی که میان دو گروه رهبران و پیروان تمایز گریزناپذیری وجود دارد (لازمه مشروعیت و سازمان‌یافتگی است)، زمینه برای اختلاف و کشمکش رهبران و پیروان در داخل جامعه فراهم می‌آید.

علاوه بر این‌ها، وراوینی در داستان «مفاوضه ملک‌زاده با دستور» از زبان برادر پادشاه خطاب به او، این چنین لب به انتقاد صریح می‌گشاید:

«من چون صحیفه احوال تو مطالعه کردم، قاعده ملک تو مختل یافتم و قضیه عدل مهمل دیدم. گماشتگان تو در اضاعت مال رعیت، دست به اشاعت جور گشاده‌اند و پای از حد مقدار خویش بیرون نهاده. بازار خردمندان کاردان کساد یافته و کار زبردستان به عیث و فساد زبردستان زیر و زبر گشته... و این شیوه از نسقی که نیاکان تو نهاده‌اند دورست و به نژاد پاک و محنت شریف و منت کریم تو سزاوار نیست» (همان: ۳۰).

گام چهارم: دگرگونی در نتیجه مخالفت

بلاو معتقد است مردم در طی فرایند مبادله، نیازمند به تشویق، پاداش و کسب منفعت هستند. بنابراین در کنش متقابل طرفین، اگر هیچ پاداش یا منفعتی نباشد، رشته پیوند میان آنها از بین می‌رود و منجر به دگرگونی وضع کنونی می‌شود.

«در مرزبان‌نامه مفهوم عدل یکی از مهم‌ترین عوامل ثبات سیاسی و جزء پایه‌های اصلی مشروعیت است» (نفیسی، ۱۳۶۳: ۱۰۹) که به عنوان پاداش از جانب پادشاه به مقام فردوست اهدا می‌شود. در این کتاب، تأثیر عدل بر ثبات سیاسی از دو منظر متفاوت نگریسته شده است. نخست، از دیدگاه جامعه‌شناختی و با در نظر گرفتن تأثیر مستقیم ظلم و ستم مسئولین سیاسی بر نارضایتی مردم و روی‌گردانی آنان از حکومت مستقر و دوم، تأثیر عدل و نیت خوب پادشاه بر کائنات و ایجاد رونق و آبادانی که نتیجه طبیعی آن، ثبات سیاسی و استقبال مردم از سیاست‌های مستقر خواهد بود:

«چون دستور مراسم معدلت نه بدین‌گونه ورزد جز انفصام عروه پادشاهی و انهدام عمده دولت از وی حاصل نشود» (وراوینی، ۱۳۸۷: ۵۲).

«بررسی متون مرزبان‌نامه حاکی از آن است که یکی از اهداف نویسنده از پرداخت تمثیلی شخصیت‌ها، نشان دادن ویژگی‌های نیک شاهان بوده است» (کوشکی، ۱۳۸۱: ۹۹). در داستان‌های مرزبان‌نامه گاه با حاکمانی در قالب تمثیلی مواجهیم از جنس سباع که به خاطر مصلحت رعایا و کسب مشروعیت، دست از گوشت‌خواری کشیده‌اند؛ همچون زیرک سگ شکاری و شیر پرهیزکار. ظالمان در این داستان‌ها به سزای عمل خویش می‌رسند و اصل بر پیروزی شایستگان است، اما تأثیر نیات پادشاه بر اوضاع معیشتی مردم در حکایت «بهرام گور با دهقان» آمده است:

این حکایت از آنجا آغاز می‌شود که بهرام گور برای شکار به صحرا می‌رود اما ناگهان با طوفان و رعدوبرق مواجه می‌شود. خدمتکاران پادشاه در آن تیرگی و تاریکی ناشی از تندباد، متفرق می‌شوند. بهرام در آن ناحیه به‌طور ناشناس به خانه دهقانی ثروتمند می‌رود. میزبان از هویت بهرام بی‌خبر است و لذا آن‌چنان‌که باید او را خدمت نمی‌کند. شبانگاه، شبان از دشت برمی‌گردد و دهقان را خبر می‌دهد که گوسفندان از قاعده همیشه‌گی، شیر کمتری داده‌اند. دختر دهقان حدس می‌زند که «ممکن است امروز پادشاه ما را نیت با رعیت بد گشته است و حسن نظر از ما منقطع گردانیده ...» (وراوینی، ۱۳۸۷: ۳۹). دهقان تصمیم می‌گیرد به خاطر این پیشامد، خانه‌اش را ترک کند. لذا از غذا و شراب، آنچه باید واگذارد را صرف مهمان تازه-واردش می‌کند. بهرام از پذیرایی دهقان خشنود می‌شود و چون دل‌باخته دختر دهقان نیز شده است، با خود می‌اندیشد: «چون به خانه روم این دختر را در حباله حکم خود درآورم» (همان: ۴۲). بامداد، شبان از دشت باز می‌آید و از کثرت شگفت‌آور شیر گوسفندان خبر می‌دهد. وراوینی از ذکر این داستان چنین نتیجه می‌گیرد که:

«این افسانه از بهر آن گفتم تا دانی که روزگار تبعیت نیت پادشاه بدین صفت کند و پادشاه چون خوی کم‌آزاری و نیکوکاری و ذلاقت زبان و طلاقت پیشانی با رعیت ندارد، تفرق به فرق رعایا راه یابد و رمیدگی دور و نزدیک لازم آید» (همان: ۴۳).

نویسنده قصد دارد نشان دهد که اگر رعیت در این داستان، پادشاه خوبی از پادشاه نداشته باشد، با نارضایتی خود، ثبات حکومتی شاه را مختل می‌سازند و بالعکس، اگر سیرت خوب پادشاه را به عنوان پادشاه دریافت و درک کنند، گام‌های بلندی برای حفظ حکومت در حد توان خویش خواهد برداشت «و از آنجا که داستان مرزبان‌نامه برای پادشاهان نگاشته شده، طبیعی

است که مهم‌ترین دغدغهٔ آنها یعنی حفظ تاج و تخت، در آن از بسامد بالایی برخوردار باشد. این نظریه از پایه و اساس، بُعد منفعت‌طلبانه دارد. در این مبادله، آرزوها و عقاید دو طرف، علت اصلی کنش هستند» (کرایب، ۱۳۸۱: ۹۲)؛ یعنی ترکیب آرزوها و عقاید به علاوهٔ منفعت آدم‌ها، باعث شکل‌گیری فعالیت‌های مبادله می‌شود که در نهایت، انسان‌ها را به هدف یا به تعبیری به سود می‌رساند و زندگی آدم‌ها تنها از همین فعالیت‌های مبادله تشکیل شده است.

در مرزبان‌نامه، آبادانی و رضایت رعیت برای ثبات حکومت شرط است که به عنوان پاداش برای پادشاه لحاظ شده است:

«تا آنکه معماری این مزرعه به تو مفوض است، نگذاری که بی‌عمارت گذارند و خزانه را جز به مدد ربیعی که از زراعت خیزد معمور دارند و چون پادشاه برین سنت و سیرت رود. رعیت ایمن و ملک آبادان و خزانه مستغنی ماند» (وراوینی، ۱۳۸۷: ۵۳۷).

در داستان زیرک و زروی، زیربنای شکل‌گیری حکومت ایجاد حس امنیت است. زیرک به توصیهٔ زروی دست از گوشت‌خواری می‌کشد تا دیگر جانوران در شرایط ناامن جنگل در پناه امان او گردآیند:

«جلب نظر و رضایت خلق توسط پادشاه اولین قدم در تشکیل این حکومت است. جمله جوارح و حوش و ضواری سباع در قید اتباع آیند و منقاد و مطوع اوامر تو گردند، و این معنی چنان شاید بود که یک چندی از خوی درندگی و سگ صفتی بازآیی و از گوشت‌خواری و خون‌آشامی توبه‌کنی تا صیت کم‌آزاری و نام نکوکاری تو در انحاء و ارجاء گیتی سفر کند، و ارتجای خلق به روزگار تو بیفزاید که هر که نیک انجامی کار جوید، اول پای بر گردن نفس نهد، و آرزوهای او را در نحر نهمت شکند... چون برین منهاج قدم ابتهاج زنی، و اندک مدتی برین قاعده و عادت بگذرد، هر که از ددان دیگر نایمن باشد، در پناه امان و صوان احسان تو گریزد...» (همان: ۲۵۴-۲۵۵).

«زیردستان و رعایا در اطراف و زوایای ملک جملگی در کنف امن و سلامت آسوده مانند و کافهٔ خلائق باخلاق او متخلّق شوند» (همان: ۴۶).

«بدان ای ملک که ایزد تعالی تو را رعیت و مراعی مصالح ایشان کرده است» (همان: ۲۰۲). از ویژگی‌های پادشاه در مرزبان‌نامه این است که به رعیت بار می‌دهد. پادشاهی که برنامه‌ای برای دیدار با رعیت داشته باشد معمولاً پادشاهی محبوب خواهد بود:

«ملک دائماً راه آمد و شد بر ما گشاده دارد» (همان: ۴۳۵).

بنابراین، می‌توان در رابطه بین رعیت و پادشاه، این نظریه را عنوان کرد که افراد فرودست جامعه بر حسب آموزه‌های پیشین خود از همان آغاز می‌آموزند که در برابر هر کنشی، واکنشی دریافت می‌شود؛ مثلاً اگر در مقابل کنش خود در برابر پادشاه، پاداش کسب کنند، احتمال تکرار آن عمل نیک از سوی فرد بیشتر است و اما برعکس، اگر مجازاتی در پی کنش خود کسب کنند، احتمال تکرار آن کنش بسیار کم و یا حتی صفر است و همواره سعی می‌کنند این صحنه-ها، در زندگی‌شان تکرار نشود و به همین خاطر، در جهت تخریب حکومت گام برمی‌دارند. «تاثیر جامعه و ادبیات بر روی هم باعث بوجود آمدن نظریه‌های ادبی می‌شود تا بتواند هم جامعه و هم ادبیاتش را توضیح دهد» (ذاکری و خانی اسفندآباد، ۱۳۹۵: ۱۴۸).

نتیجه‌گیری

در طی ارتباط‌های افراد جامعه با یکدیگر، همیشه گروهی در مقام پایین و گروهی در مقابل آنها در مقام بالاتر قرار می‌گیرند. بنابراین، بعضی بیشتر نفع می‌برند و در مقابل برخی کمتر سود می‌کنند و هزینه‌های بیشتری را متقبل می‌شوند.

نظریه مبادله نوعی واکنش به کارکردگرایی ساختاری است؛ زیرا بلاو معتقد است که در یک مبادله دو طرفه، هر جزء برای بقای کل سیستم کارکردی دارد. به نظر وی، هر جزء برای کسب سود و منفعت وظیفه‌ای دارد که در نهایت به بقای کل سیستم می‌انجامد. در واقع، در یک گروه بزرگی به نام جامعه - که در مرزبان‌نامه به تصویر کشیده شده است - افراد جامعه به عنوان جزء و در مقام فرودست، همواره در پی کسب منفعت از مقام بالادست هستند و بدین ترتیب، مقام بالادست (پادشاه) نیز باید از رعیت کسب سود کند تا این مبادله به خوبی رقم بخورد. در طی این مبادله دو طرفه در مرزبان‌نامه، رعیت آرامش و امنیت را به عنوان پاداش از پادشاه کسب می‌کند و در عوض، پادشاه نیز صیانت و استحکام حکومت را از رعیت به دست می‌آورد که در پی آن، قدرت در دو طرف شکل می‌گیرد. بنابراین، می‌توان گفت این نظریه از پایه و اساس، بُعد منفعت‌طلبانه دارد. در این مبادله، آرزوها و عقاید دو طرف، علت کنش آنها هستند. بنابر عقیده بلاو، طبق تبادلی که در مرزبان‌نامه، بین دو جناح رعیت و پادشاه به عنوان طبقات فرودست و فرادست صورت می‌گیرد؛ شخصیت‌ها در دو جناح، در طی عبور از چهار گام زیر قرار می‌گیرند:

- ۱) در گام اول، مبادلات بین دو گروه (رعیت و پادشاه) شکل می‌گیرد تا در پی آن، نتایج بعدی رقم بخورد. انگیزه هر دو جناح از تشکیل مبادلات، کسب منفعت است.
- ۲) در گام دوم، نشان داده می‌شود که طی مبادلات بین دو جناح است که تمایز قدرت، خود را نشان می‌دهد. در واقع، این تبادلات است که دو جناح را در دو طبقه متفاوت مقام و قدرت (پادشاه و رعیت) می‌نشانند.
- ۳) در گام سوم، طبق قانون سازمان‌یافتگی و مشروعیت، هر دو گروه باید به نفع دیگری قدم بردارند. بنابراین، اگر یک طرف در این امور سستی کند، جناح مقابل می‌تواند او را محکوم نماید؛ مانند ناکارآمدی پادشاه و در پی آن، اعتراض رعیت.
- ۴) در گام چهارم، امنیت و آسایش به عنوان پاداش از جانب پادشاه به مقام فردوست اهدا می‌شود و در مقابل هم، رضایت رعیت و در پی آن صیانت حکومت به عنوان پاداشی است که نصیب پادشاه می‌گردد.

منابع

کتاب‌ها

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۱) *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: انتشارات سروش.
- ترابی، علی اکبر (۱۳۸۳) *جامعه‌شناسی ادبیات فارسی*، تبریز: انتشارات فروزش.
- ترنر، جانان‌تان (۱۳۷۲) *ساخت نظریه جامعه‌شناختی*، ترجمه عبدالعلی لهسایی‌زاده، شیراز: نوید شیراز.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۸۰) *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: انتشارات سمت.
- ریترز، جورج (۱۳۸۶) *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- صفا، ذبیح الله (۱۳۶۴) *حماسه‌سرایی در ایران*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- عنصرالمعالی، کیکاووس بن اسکندر (۱۳۸۵) *قابوس‌نامه*، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کرایب، یان (۱۳۸۱) *نظریه اجتماعی مدرن از پارسونز تا هابرماس*، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر آگه.
- نفیسی، سعید (۱۳۶۳) *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی*، تهران: فروغی.

وراوینی، سعدالدین (۱۳۸۷) *مرزبان‌نامه*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: انتشارات صفیه علی شاه.

مقالات

- انصاف‌پور، غلامرضا. (۱۳۸۲). *مرزبان‌نامه*، نکته‌هایی تازه درباره تألیف و ترجمه و تحریر روضه‌العقول و مرزبان‌نامه. *آینه میراث*، ۱(۲۱)، ۲۵-۵۶.
- ذاکری، احمد، و خانی اسفندآباد، سامان. (۱۳۹۵). نقد نقّادان ادبی. *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*، ۱(۲۷)، ۱۴۵-۱۶۳.
- رضایی، مهدی. (۱۳۸۹). *مرزبان‌نامه یادگاری از ایران عهد ساسانی*. *پژوهش‌های ادب عرفانی*، ۱(۱)، ۴۷-۶۸.

References

Books

- Azadaramaki, T. (2002) *Sociological theories*, Tehran: Soroush Publication. [In Persian]
- Torabi, A. (2004) *Persian literature sociology*, Tabriz: Forouzesh Publication. [In Persian]
- Turner, J. (1993) *Sociological theory development*, Trans. Abdollahi Lahsaeizade, Shiraz: Navid-e-Shiraz. [In Persian]
- Tavasoli, Gh. (2001) *Sociological theories*, Tehran: SAMT Publication. [In Persian]
- Ritzer, G. (2007) *Contemporary sociological theories*, Trans. Mohsen Salasi. Tehran: Scientific Publication. [In Persian]
- Safa, Z. (1985) *Epic or Hemase composition in Iran*, Tehran: Amir Kabir Publication. [In Persian]
- Unsur Ul-Ma'ali, Kai-ka'us ibn Iskandar (2006) *Qabus-Name*, corrected by Gholam Hossein Yousefi, Tehran: Scientific & Cultural Publication. [In Persian]
- Craib, I. (2002) *Contemporary social theory from Parsons to Habermas*, Trans. Abbas Mokhber, Tehran: AGAH Publication. [In Persian]
- Nafisi, S. (1984) *History of poetry and prose in Iran and in Persians*, Tehran: Foroghi. [In Persian]
- Varavini, S. (2008) *Marzban-Name*, with the effort of Khalil Khatib Rahbar, Tehran: Safie Ali Shah Publication. [In Persian]

Articles

- Rezaei, M. (2010). *Marzban-name*, Relic of Iran in Sasanid age. *Research on Mystical Literature*, 4(1), 47-68. [In Persian].
- Zakeri, A., & Khani Esfandabad, S. (2016). Criticism of literary critics, *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, 8(27), 145-163. [In Persian]

Ensafpoor, Gh. (2003). *Marzban-Name*, New notes about compilation, translation & writing of *Rawdat al-Aqool & Marzban-Name*, *Ayene Miras*,1(21), 25-56. [In Persian]

Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)

Volume 15, Number 57, Fall 2023, pp. 140-156

Date of receipt: 3/12/2020, Date of acceptance: 21/4/2021

(Research Article)

DOI: [10.30495/dk.2021.1916788.2148](https://doi.org/10.30495/dk.2021.1916788.2148)

Marzban-Name Reading based on Peter Blau's Exchange Theory
Khadijeh Mahmoudi,¹ Dr. Hossein Mansourian Sorghgerieh,² Dr. Hossein Parsaei³

Abstract

Peter Blau, as one of the exchange theory theorists, tried to develop a theory integrating behaviorism and realism. Blau's goal was to understand the social culture based on the social processes ruling the relations between individuals and groups. Blau stressed the exchange process as he assumed it directs human behaviors more and dominates the relationships among human beings and those of the groups. Analyzing the authors' works in every period and in every nation suggests their attitude and mindset about the environments surrounding them and the social, political, economic issues and The present study performed by descriptive-analytical method and based on the library references, the fables and stories of Marzban-Name viewed as one of the social classical literature fictions, will be analyzed via the perspective of Blau's social exchange theory so that to be able to answer this question as to "Through what process of social exchanges the fictional characters in the two groups called the peasant and the king direct their behavior against each other in their work? "The results indicate that as the author of this fiction believes, various images emerge from the characters' social behavior as the people of a society where the exchange structure has organized them; some powerful systems, though visible at an individual level, beyond which there is a robust hidden structure displaying itself in the exchange process among the society members.

Keywords: Exchange Process, Social Process, King & Peasant, Marzban-Name.

¹ . PhD student, Department of Persian Language and Literature, Ghaem Shahr Branch, Islamic Azad University, Ghaem Shahr, Iran. kh.mahmoudi18@gmail.com

² . Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Qaimshahr Branch, Islamic Azad University, Qaimshahr, Iran. (Corresponding author) h.mansoorian01@yahoo.com

³ . Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Qaim Shahr Branch, Islamic Azad University, Qaim Shahr, Iran. h.parsaei@qaemiau.ac.ir